

حضرت زینب (س)، نماد صبر جمیل

مصائب حضرت زینب(س) در تمام تاریخ کم نظیر است.

حوزه/ مصائب حضرت زینب(س) در تمام تاریخ کم‌shy& نظیر است. آن حضرت در برابر تمام مصائب، نمونه و تجسم عالی صبر جمیل بود. مقاومت و شکیبایی در راه پاسداری از حریم دین و ولایت، انجام وظیفه خویش به مقتضای عقل و شرع، کنترل نفس خود در برابر ناملایمات، ضعف نشان ندادن در مقابل دشمن، عدم شکوه به مردم، حفظ عزت و کرامت و ...، از ویژگی های صبر جمیل زینبی است.

به گزارش خبرگزاری «حوزه»، معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، در فصلنامه علمی-تخصصی «ره توشه» ویژه محرم الحرام ۱۴۴۲، به ارائه مقالات در موضوعات گوناگون پرداخته که در شماره های گوناگون تقدیم حضور علاقه مندان می گردد.

مقدمه

بی تردید حضرت زینب(س) شخصیتی تأثیرگذار در تاریخ و اسوه ای جامع و کامل برای همگان است. شخصیتی که در نهضت عظیم کربلا، نقش اساسی و سرنوشت سازی در حفظ و ماندگاری و جاودانگی این قیام داشته است. مهم ترین و برجسته ترین بخش زندگی حضرت زینب(س)، صبر و مقاومت در بُعد اجتماعی و سیاسی است که به عنوان بارزترین خصیصه آن بزرگوار به شمار می آید؛ موضوعی که ابعاد مختلف آن در رویدادهای گوناگون زندگی آن حضرت کاملاً مشهود و محسوس است و از او به عنوان شخصیت نمونه و نماد صبر جمیل ساخته است. در این نوشتار، تصویری از نوع و کیفیت صبر جمیل آن حضرت به عنوان الگویی جاودانه ارائه می شود.

مفهوم صبر جمیل و موارد استعمال آن در قرآن

واژه شناسان صبر را در مقابل جزع و به معنای حبس، منع، خودداری و شکیبایی آورده اند؛ چنان shy& که خلیل بن احمد می نویسد: «الصبر: نقیض الجزع؛ [۱] صبر نقیض جزع است». احمد بن فارس نیز در تعریف آن نوشته است: «الصبر هو الحبس؛ [۲] صبر عبارت از همان حبس است». از آنجایی که این واژه جنبه اخلاقی دارد، علمای علم اخلاق نیز به تعریف واژه صبر پرداختند. مرحوم نراقی؛ در تعریف این واژه می نویسد: «صبر یعنی ثبات و آرامش نفس در سختی ها، بلاها و مصائب و پایداری و مقاومت در برابر آن ها؛ به طوری که از گشادگی خاطر و شادی و آرامشی که پیش از حوادث داشت، بیرون نرود و زبان خود را از شکایت و اعضای خود را از حرکات ناهنجار نگه دارد». [۳]

در فرهنگ قرآنی، واژه صبر معنای دقیق و بلندی دارد. راغب اصفهانی می نویسد: «صبر عبارت است از وادار نمودن نفس به آنچه که عقل و شرع اقتضا می نماید و بازداشتن آن از آنچه که عقل و شرع نهی می کند». [۴]

واژه «جمیل» به معنای زیبا، نیکو و آراسته است. توصیف صبر با لفظ جمیل از این روست که ممکن است ایستادگی و شکیبایی در برابر ناملایمات، شایسته و مورد پسند نباشد؛ زیرا امکان دارد شخص عکس العملی از خود نشان دهد که از نظر عرف یا عقل یا شرع بد شمرده شود. از این رو صبر جمیل بر اساس افراد، متفاوت خواهد بود؛ چه بسا عملی در برابر ناملایمات در عرف منطقه ای صبر جمیل به شمار آید و نزد عرف منطقه دیگر یا در نظر شرع، صبر جمیل نباشد. بنابراین باید برای شناخت صبر جمیل معیار و ملاک هایی در نظر گرفته شود. [۵]

بر اساس آموزه های دینی صبر جمیل، صبری است که برای رضای خدا باشد، [۶] تداوم داشته باشد، شکوه و بی تابی در آن نباشد، هرگز یأس و ناامیدی در آن راه پیدا نکند، [۷] به کفر و ناسپاسی منجر نشود، موجب ذلت و خواری نگردد و افزون بر اراده و انگیزه درونی، از امدادهای الهی استمداد گرفته شود.

در قرآن کریم صبر جمیل در سه مورد به کار برده شده است:

۱. هنگامی که پیراهن خونین یوسف(ع) را برای پدر آوردند، فرمود: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً قَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰی مَا تَصِفُونَ؛ [۸] هوس های نفسانی شما این کار را برایتان آراسته! من صبر جمیل (و شکیبایی خالی از ناسپاسی) خواهم داشت و در برابر آنچه می گوئید، از خداوند یاری می طلبم».

۲. دومین مورد نیز در رابطه با صبر حضرت یعقوب(ع) بر مصیبت فراق فرزندش حضرت یوسف(ع) است که می فرماید: «قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً قَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ؛ [۹] (یعقوب) گفت: (هوای) نفس شما، مسأله را چنین در نظرتان آراسته است! من صبر می کنم، صبری زیبا (و خالی از کفران) امیدوارم خداوند همه آن ها را به من بازگرداند؛ چرا که او دانا و حکیم است!».

۳. سومین مورد در رابطه با توصیه خداوند متعال به پیامبر اعظم(ص) در مقابل استهزا، تکذیب و آزار کافران و مشرکان است که می فرماید: «قَاصِرٌ صَبْرًا جَمِيلًا؛ [۱۰] پس صبر جمیل پیشه کن».

جلوه هایی از صبر جمیل زینب کبری(س)

نگاهی به زندگی حضرت زینب(س)، گواه بر این است که زندگی و حیات آن حضرت آمیخته با صبر جمیل بوده است که در اینجا به اختصار به بعضی از جلوه های آن اشاره می کنیم.

۱. مقاومت در برابر مصیبت ها

مصائب حضرت زینب(س) در تمام تاریخ کم&shy؛ نظیر است. آن حضرت در برابر تمام مصائب، نمونه و تجسم عالی صبر جمیل بود. مقاومت و شکیبایی در راه پاسداری از حریم دین و ولایت، انجام وظیفه خویش به مقتضای عقل و شرع، کنترل نفس خود در برابر ناملایمات، ضعف نشان ندادن در مقابل دشمن، عدم شکوه به مردم، حفظ عزت و کرامت و ...، از ویژگی های صبر جمیل زینبی است.

مصائب حضرت زینب(س) را می توان به دو قسم تقسیم کرد. قسم اول مصائب زندگی در مدینه است. وقایعی چون از دست دادن جدش رسول خدا(ص) در سن پنج سالگی، هجوم به خانه مادرش فاطمه(س)، آتش زدن خانه، بردن پدرش علی(ع) به مسجد برای گرفتن بیعت، وارد کردن ضربات بر حضرت زهرا(س) و شهادت مادر گرامی اش و خانه نشینی پدر بزرگوارش علی مرتضی(ع) تمام این حوادث در زندگی حضرت زینب(س) واقع شد؛ اما مانند کوه صبر و مقاومت کرد و هرگز شکوه نکرد. [۱۱]

قسم دوم از مصائب حضرت زینب(س) مربوط به قیام عظیم عاشورا و شهادت حضرت سیدالشهدا(ع)، یاران، فرزندان و اهل بیت آن حضرت و نیز مصائب دوران اسارت است.

مرحوم شیخ محمد حسین اصفهانی؛ معروف به کمپانی، درباره صبر حضرت زینب(س) می گوید:

لَهَا مِنَ الصَّبْرِ عَلَى الْمَصَائِبِ

مَا جَلَّ أَنْ يُعَدَّ فِي الْعَجَائِبِ [۱۲]

در نحوه صبر و مقاومت حضرت زینب(س) در مقابل مصیبت ها چند نکته مهم وجود دارد که بسیار حائز اهمیت است:

۱. در تمام این مصائب حضرت زینب(س) بر نفس خود مسلط بود و هرگز بی تابی، جزع و فزع نکرد، عنان و اختیار خود را از دست نداد، رفتار ناپسندی از خود نشان نداد که عزت و کرامتش لطمه ببیند؛ بلکه همیشه قوی و قدرتمند در صحنه مصیبت حاضر شد. شیخ مفید؛ در کتاب الارشاد می نویسد:

هنگامی که اهل بیت؛ وارد مجلس عبیدالله بن زیاد شدند، حضرت زینب(س) عزتمندانه در گوشه ای از قصر الاماره نشست. این

صحنه آنقدر جلب توجه کرد که ابن زیاد پرسید: «این زن کیست که این چنین در گوشه ای نشسته؟». کسی جواب نداد. ابن زیاد تا سه مرتبه تکرار کرد، گفتند: «این زینب(س) دختر فاطمه(س) دختر رسول خدا(ص) است». ابن زیاد وقتی این جمله را شنید، رو به حضرت کرد و گفت: «حمد خدای را که شما را رسوا کرد و شما را کشت و دروغتان را آشکار ساخت». حضرت زینب(س) با آن همه مصائبی که دیده بود، برخاست و گفت: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَكْرَمَنَا بِنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ وَطَهَّرَنَا مِنَ الرَّجْسِ تَطْهِيراً، وَإِنَّمَا يَفْتَضِحُ الْفَاسِقُ وَيَكْذِبُ الْفَاجِرُ، وَهُوَ عَيْزُنَا؛ حمد خدایی را که ما را گرامی داشته به پیامبر اکرم(ص) و به ما کرامت بخشید و ما را پاک و پاکیزه از رجس و پلیدی داشت. همانا فاسق رسوا می شود و فاجر دروغ می گوید و بحمدلله، از آن ها نیستیم و آن ها دیگرانند». این جملات همانند پتک آهنین بر فرق عبیدالله بن زیاد وارد شد؛ به طوری که غضبناک و خشمگین شد و قصد کشتن حضرت زینب(س) کرد. [۱۳]

ابن طاووس در کتاب لهوف نقل می کند که حضرت زینب(س) در پاسخ ابن زیاد که خود را مست قدرت پوشالی و پیروزی ظاهری می دید، فرمود: «مَا رَأَيْتُ إِلَّا جَمِيلاً؛ [۱۴] من چیزی جز زیبایی نمی بینم».

این جمله که عمق بینش و اندیشه حضرت زینب(س) را در تحلیل حوادث و مصیبت ها نشان می دهد، نمایان گر «صبر جمیل» آن حضرت است که در مقام عمل از آن برخوردار بود و با اراده قوی و عزمی استوار در مقابل ظالمان ایستاد و مصیبت ها و شدائد را به فرصت ها تبدیل کرد تا ستمگران را رسوا، و عزت و کرامت اهل بیت: را حفظ کند.

۲. حضرت زینب(س) مصائب را مشیت و امتحان الهی می دانست و ایمان داشت که آنچه اتفاق می افتد، بدون حکمت الهی نیست. خداوند این مصائب را وسیله ای برای امتحان و ابتلا قرار داده است تا اولیای الهی به مقام قرب و درجات بالا برسند. همان خدایی که این حوادث و مسائل را مقدر می کند، قدرت تحمل و مقاومت را نیز می دهد و به صابران، اجر و پاداش عطا می کند. حضرت زینب(س) خواست و مشیت و اراده الهی را بر همه چیز ترجیح می داد و نظام هستی را نظام احسن می دانست؛ از همین رو بود که همه چیز را زیبا می دید.

وقتی در قتلگاه بدن قطعه قطعه برادرش را دید، به جای ضعف در برابر دشمن با صبر و مقاومت، بدن برادرش را بلند کرد و رو به آسمان گفت: «أَلَلَّهُمْ تَقَبَّلْ مِنِّي هَذَا الْغُرْبَانَ؛ [۱۵] خدایا این قربانی را از ما بپذیر». در مجلس یزید نیز وقتی آن خطبه معروف را ایراد نمود، خداوند را حاکم و داور قرار داد و فرمود: «ای یزید! تو هر نیرنگی خواهی بزنی و هر اقدامی که می توانی، انجام بده و از هر کوششی دریغ منما. به خدا قسم! هرگز نمی توانی نام ما را محو کنی و وحی ما را خاموش کنی و به منتهای مقام ما بررسی و هرگز نمی توانی ننگ این ستم را از خود بزداپی؛ رأی تو سست و ایام دولت تو اندک است». [۱۶] این نگاه توحیدی حضرت زینب(س)، همان صبر جمیل است که نسبت به حوادث و مصیبت ها درس آموز و الگوست.

۳. حضرت زینب(س) در تمام این حوادث و مصیبت ها به همراهی خدا و پاداش الهی امید داشت و معتقد بود که انسان مظلوم، تنها و بی یار و یاور نیست. حضرت مقاومت را از خدا می دانست؛ چون بر اساس آیات قرآن، صبر و مقاومت یک نعمت بزرگ از جانب خداست؛ چنان shy& که در قرآن آمده است: «وَأَصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ؛ [۱۷] صبر کن و صبر تو، جز به توفیق خدا نیست». آن حضرت می دانست که در این نهضت عظیم، اجر و پاداش فراوان است که تنها در سایه صبر و مقاومت به دست می آید؛ زیرا خداوند «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ؛ [۱۸] خدا با صابران است» و به صابران وعده پاداش بغیر حساب داده است: «إِنَّمَا يُوقَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ؛ [۱۹] صابران پاداش خود را بدون حساب دریافت می کنند».

حضرت زینب(س) نصرت و پیروزی واقعی را در صبر و مقاومت می دید؛ زیرا از جدش رسول خدا چنین آموخت: «وَأَعْلَمُ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّابِرِ؛ [۲۰] بدان که یقیناً نصرت و پیروزی با صبر و مقاومت است». امام حسین(ع) نیز هنگام آخرین وداع با اهل بیت:، به خواهرش زینب(س) سفارش کرد که صبور باشد و در مقابل دشمن بی تابی نکند. حضرت زینب(س) با این تفکر و عقیده و صبر جمیل، تمام مصائب را تحمل کرد تا این قافله عشق به سر منزل مقصود برسد و نهضت عظیم عاشورا ماندگار و ثمربخش گردد و با صبر جمیل خود، دشمن را از پای درآورد.

۲. ایراد خطبه در برابر دشمنان

حضرت زینب(س) بعد از حادثه عاشورا، با سلاح صبر جمیل توانست مانند کوهی استوار در مقابل دشمنان بایستد و در فرصت

های مناسب، با شناخت موقعیت‌ها به ایراد خطبه‌های انقلابی و مقاومتی پردازد تا از این طریق رسالت خود را در پیام‌رسانی و حفظ قیام عاشورا انجام دهد. خطبه انقلابی و مقاومتی آن حضرت در بازار کوفه، در شرایطی که دو روز قبل در روز عاشورا آن همه مصیبت دیده بود، آن چنان کوبنده، عمیق و محکم ایراد شد که گویا مردم کوفه دوباره صدای خطبه‌های علی(ع) را می‌شنیدند. همه دچار حیرت شدند و صدای گریه آنان بلند شد. زمانی که حضرت زینب(س) با صدای قوی و رسا گفت: «یا أَهْلَ الْكُوفَةِ، یا أَهْلَ الْحَتْلِ وَ الْعَدْرِ...، أَلَا قَلَا رَفَأَتِ الْعَبْرَةَ وَ لَا هَدَأَتِ الرَّقْرَةَ، إِمَّا مَثَلَكُمْ كَمَثَلِ الْيَتِيمِ تَقَصَّتْ عَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ أَنْكَاثٍ؛ [۲۱] ای مردم کوفه، ای اهل نیرنگ و فریب، ای مردم خیانتکار و پیمان شکن، آیا گریه می‌کنید، اشکتان خشک نشود، ناله‌هایتان آرام نگیرد، مثل شما همانند آن زنی است که رشته‌های خود را پس از محکم تابیدن، باز کرد».

این خطبه آنچنان در عمق وجود افراد اثر گذاشت که منشأ تغییر و تحول بزرگی در مردم کوفه شد و زمینه انقلاب مردم علیه ابن زیاد را فراهم کرد. در شام نیز وقتی یزید آن اشعار کفرآمیز را خواند. حضرت زینب(س) با تلاوت آیه ۱۰ سوره روم، همچون شیرزنی خشمگین جوابی دندان شکن به گردن کشی‌ها و بلندپروازی‌های یزید داد و او را با خطاب «یابن الطلقاء» [۲۲] تحقیر نمود، سرنوشت دردناک ظالمان در دنیا و آخرت را به او یادآور شد، او را بازنده و شکست خورده معرفی کرد و ماهیت آنان را افشا نمود و فرمود:

ای یزید! برای تو کافی است در قیامت به دادگاهی وارد شوی که قاضی آن خدا باشد و خصم و طرف دعوای تو محمد(ص) و پشتیبان او جبرئیل، در روز قیامت نه تنها تو به مکافات اعمال ضد انسانی خواهی رسید؛ بلکه آن‌هایی که تو را در این مسند نشانند و بر گرده مسلمین سوار کردند، سزای همکاری‌های خود را دریافت خواهند نمود. آن روز است که بدانید چه سرنوشت دردناکی دارید و یکی پس از دیگری بدبخت و بیچاره تر، ناتوان تر و شکست خورده تر خواهید بود. جایگاه تو در جهنم است و به زودی به اجداد خود در جهنم ملحق خواهی شد، و در آن shy&جا خواهی گفت که ای کاش نبودم و چنین جنایتی مرتکب نمی‌شدم.

حضرت زینب(س) در کوفه مردم را مورد خطاب قرار داد، اما در شهر شام به صورت مستقیم به یزید حمله کرد و این سخنان کوبنده را به یزید و کارگزاران حکومتی او بیان داشت که این دلیل بر موقعیت‌شناسی دقیق آن حضرت است. صلابت، هیبت، شجاعت، قاطعیت، حکمت و ... در خطبه‌های حضرت زینب(س) برخاسته از روحیه ایمان، اعتماد به خدا و صبر جمیل آن حضرت است که او را به عنوان الگوی جاودانه و ماندگار معرفی نموده است.

۳. صبر و مقاومت بر محور دین و ولایت

یکی از ویژگی‌های صبر جمیل، مقاومت بر محور دین و ولایت است. هر چند صبر و مقاومت در برابر سختی‌ها، ستم‌ناپذیری، تسلیم نشدن در برابر ظالمان، تحمل سختی‌ها در میدان مبارزه و ... ارزش است، اما ارزش واقعی در صبر و مقاومت بر محور دین و ولایت است.

آنچه که باعث شد از میان افراد صبور، حضرت زینب(س) به عنوان قهرمان صبر و مقاومت و «نماد صبر جمیل» باشد، این است که آن حضرت در تمام مراحل مبارزاتی، بر محور دین و ولایت صبر و مقاومت کرد. او در انجام رسالت خود در دوران پر از فراز و نشیب اسارت کاری انجام نداد که بر خلاف دستورات دین یا برخلاف نظر امامت و ولایت باشد.

وقتی عبدالله بن زیاد از پاسخ امام سجاد(ع) خشمگین شد، دستور داد آن حضرت را بکشند؛ زینب کبری(س) خودش را سپر امام سجاد(ع) کرد و گفت: «ای ابن زیاد! دست از ما بردار. آیا هنوز از خون‌هایمان سیراب نشدی؟ آیا کسی از ما را باقی گذاشتی؟ اگر می‌خواهی او را (امام سجاد(ع)) بکشی، مرا هم بکش». [۲۳] ابن زیاد با مشاهده این ایستادگی و دفاع جانانه از کشتن امام سجاد(ع) صرف‌نظر کرد.

حضرت زینب(س) تسلیم محض امامت بود، چه در دوران امام حسین(ع) و چه در دوران امام سجاد(ع) حتی در لحظه‌ای که خیمه‌ها را آتش زدند، نزد آن حضرت آمد و از امامت کسب تکلیف کرد. بنابراین یکی از جلوه‌های صبر جمیل حضرت زینب(س) در ولایتمداری اوست. او در زمینه ولایتمداری، ثابت قدم و استوار بود؛ حتی ذره‌ای در این مسیر کوتاه نیامد و همواره در معرفی آنان کوشید و حتی فرزندانش را در این راه تقدیم کرد.

۴. صبر توأم با معرفت و بصیرت

از دیگر ویژگی های صبر جمیل، معرفت و بصیرت است. اگر صبر و مقاومت توأم با معرفت و بصیرت نباشد، نه تنها ثمربخش نیست؛ بلکه آثار زیانبار و پیامدهای ناگواری به دنبال خواهد داشت. تاریخ افراد بسیاری را به خود دیده است که در مبارزه خود صبر و مقاومت کردند، ولی به دلیل نداشتن معرفت و بصیرت به نتیجه نرسیدند، عاقبت بدی پیدا کردند و ضرر جبران ناپذیری وارد نمودند و همان کاری را انجام دادند که دشمنان و مخالفان می خواستند. حضرت زینب کبری(س) که در خانه وحی تربیت شده و در دامان ولایت علوی و فاطمی رشد پیدا کرده بود، از همان دوران کودکی نشانه های ایمان و معرفت و بصیرت در او نمودار بود و در دورانی که مسئولیت سنگین نهضت عاشورا را بر عهده گرفت، توانست با همان صبر جمیل، صبر توأم با معرفت و بصیرت الگویی برای همگان باشد.

زینب کبری(س) با معرفت و بصیرت کامل در قیام عاشورا حاضر شد، حمایت و دفاع از امامش را وظیفه خود دانست، در روز عاشورا با طمأنینه و آرامش بدن های قطعه قطعه شش برادر، دو فرزند و ده ها نفر از بستگان و یاران باوفای حضرت سیدالشهدا(ع) را مشاهده کرد و در کوفه در مقابل خودخواهی های عبیدالله بن زیاد و در شام در مقابل ترفندهای یزید با صلابت ایستادگی کرد تا تکلیف خود را در برابر خدا و ولی خدا ادا کرده باشد و ظالمان را رسوا و نهضت امام حسین(ع) را زنده نگه دارد.

امام سجاد(ع) درباره علم و معرفت عمه اش حضرت زینب(س) فرمود: «أَنْتِ يَحْمَدُ اللَّهُ عَالِمَةً غَيْرَ مُعَلِّمَةٍ قَهْمَةً غَيْرَ مُقَهَّمَةٍ» [۲۴] بحمدلله تو دانشمند معلم ندیده و فهمیده فهم نیاموخته هستی». حضرت زینب(س) هرگز در مقابل تحقیر، تکذیب و تهمت دشمنان اظهار ضعف یا سستی نکرد؛ بلکه مانند کوهی استوار و سربلند ایستاد و روشنگری نمود و هرگز شکوه و شکایتی به مردم نداشت و اگر شکوه ای داشت، به خدا نمود؛ همچنان که در سخنان پایانی خود در مجلس یزید فرمود: «قَالِي اللَّهُ الْمُشْتَكِي وَالْمُعْوَلُ وَالِئِبَةُ الْمَلْجَأُ وَالْمُؤْمَلُ» [۲۵] پس به درگاه خدا شکایت می برم و بر او توکل می کنم و او را امید و پناه خویش قرار می دهم».

این همان «صبرجمیل» است که زینب کبری نماد برجسته و ماندگار آن است. این بانوی بزرگوار در همه عرصه های خانوادگی، سیاسی و اجتماعی و در تمام عصرها و زمان ها، الگوی کاملی برای مقاومت و پایداری است. او سرفراز و بلندقامت ایستاد و مسیر زندگی در ناملایمات را با رفتار و گفتار خود تعریف کرد. او به همگان آموخت که می توان در برابر ظالمان ایستاد و سرخم نکرد.

فهرست منابع

۱. احمد بن فارس؛ معجم مقاییس اللغة؛ تصحیح عبدالسلام محمد هارون؛ چاپ اول، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابن طاووس، علی بن موسی؛ اللهوف علی قتلی الطفوف؛ ترجمه احمد فهری زنجانی؛ چاپ اول، تهران: نشر جهان، ۱(س) ۴۸ ش.
۳. الهی، حسن؛ زینب کبری(س) عقيله بنی هاشم؛ قم: مؤسسه فرهنگی آفرینه، ۱(س) (ع) ۵ ش.
۴. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله؛ عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الآيات و الاخبار و الاحوال؛ تصحیح محمدباقر موحد ابطحی اصفهانی؛ چاپ اول، قم: مؤسسه الامام المهدی ۱۴۱، (س) ق.
۵. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ تصحیح مؤسسه آل البیت؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل البیت، ۱۴۰(ص) ق.
۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ مفردات الفاظ القرآن؛ تصحیح صفوان عدنان داوودی؛ چاپ اول، بیروت - دمشق: دارالقلم - دارالشامیه، ۱۴۱۲ ق.
۷. طبرسی، احمد بن علی؛ الاحتجاج؛ تصحیح محمدباقر خراسان؛ چاپ اول، مشهد: نشر مرتضی، ۱۴۰(س) ق.
۸. علم الهدی، علی بن حسین؛ امالی المرتضی؛ تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم؛ چاپ اول، قاهره: دار الفكر العربی، ۱(ص) (ص) ۲ م.
۹. فراهیدی، خلیل بن احمد؛ کتاب العین؛ چاپ دوم، قم: نشر هجرت، ۱۴۰(ص) ق.

۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰(ع) ق.

۱۱. مفید، محمد بن محمد؛ الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد؛ تصحیح مؤسسه آل البيت؛ چاپ اول، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱(س) ق.

۱۲. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران؛ تفسیر نمونه؛ چاپ دهم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱(س) (ع) ۱ ش.

۱۳. نراقی، محمدمهدی؛ جامع السعادات؛ بیروت: اعلمی، ۱۴۳۲ ق.

پی نوشت ها:

[۱]. خلیل بن احمد فراهیدی؛ کتاب العین؛ ج ۷، ص ۱۱۵.

[۲]. احمد بن فارس؛ معجم مقاییس اللغة؛ ج ۴، ص ۲۱.

[۳]. محمد مهدی نراقی؛ جامع السعادات؛ ج ۳، ص ۲۸۱.

[۴]. حسین بن محمد راعب اصفهانی؛ مفردات الفاظ القرآن؛ ص ۴۷۴.

[۵]. ناصر مکارم شیرازی و همکاران؛ تفسیر نمونه؛ ج ۲۵، ص ۱۷.

[۶]. در ادبیات عرب گفته اند: صبر در «صبر جمیل» مرفوع آمده و معنایش این است که: «فشأنی صبر جمیل؛ کار من صبر جمیل است». علی بن حسین علم الهدی؛ امالی المرتضی؛ ج ۱، ص ۱۰۶.

[۷]. از امام باقر ۷ سؤال شد، معنای صبرجمیل چیست؟ فرمود: «صَبْرٌ لَيْسَ فِيهِ شَكْوَى إِلَى النَّاسِ؛ صبری که در آن شکایت به مردم وجود نداشته باشد». محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۲، ص ۹۳.

[۸]. یوسف؛ ۱۸.

[۹]. یوسف؛ ۸۳.

[۱۰]. معارج؛ ۵.

[۱۱]. احمد بن علی طبرسی؛ الاحتجاج؛ ج ۲، ص ۱۳۸.

[۱۲]. حسن الهی؛ زینب کبری عقیله بنی هاشم؛ ص ۶۲: «در صبر و شکیبایی بر مصیبت ها آنچنان بود که نزدیک است از عجائب و شگفتی ها شمرده شود».

[۱۳]. محمد بن محمد مفید؛ الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد؛ ص ۲۴۳ و ۲۴۴.

[۱۴]. علی بن موسی ابن طاووس؛ اللهوف علی قتلی الطفوف؛ ص ۱۴۳.

[۱۵]. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله؛ عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الآیات و الاخبار و الاقوال؛ ج ۱۱، ص ۳۵۸.

[۱۶]. علی بن موسی ابن طاووس؛ اللهوف علی قتلی الطفوف؛ ص ۲۱۵.

[۱۷]. نحل؛ ۱۲۷.

[۱۸]. انفال: ۴۶.

[۱۹]. زمر: ۱۰.

[۲۰]. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسایل الشیعه؛ ج ۱۵، ص ۲۶۳.

[۲۱]. احمد بن علی طبرسی؛ الاحتجاج؛ ج ۲، ص ۳۰۴.

[۲۲]. به افرادی همچون ابوسفیان و معاویه گفته می شود که پس از فتح مکه مستحق مجازات بودند، اما پیامبر آن ها را آزاد کرد و فرمود: «انتم الطلقاء».

[۲۳]. محمد بن محمد مفید؛ الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد؛ ص ۱۲۷.

[۲۴]. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۴۵، ص ۱۶۴.

[۲۵]. احمد بن علی طبرسی؛ الاحتجاج؛ ج ۲، ص ۳۰۹.